

רכוש קורבנות השואה באוסטריה

איתמר לוין

שואת יהדות אוסטריה, בהיבטיה החומריים, טרם נסתיימה, למעשה. מולדתם של אדולף היטלר ואדולף אייכמן אמנם הודתה לאחרונה באחריותה לגורל יהודיה, אך היא כמעט ואינה עושה דבר כדי לתקן ולו במעט את העוולות החומריות שנגרמו להם. היום וינה משלמת פיצוי סמלי של 7,000 דולר לכל ניצול, אך זהו פיצוי על הסבל (יש לזכור כי הניצולים מאוסטריה לא קיבלו שילומים מגרמניה) ולא על הרכוש הגזול.

מאז תום מלחמת העולם השנייה חוזרים ראשי אוסטריה בקביעות על אותה עמדה: אוסטריה הייתה קורבנה הראשון של גרמניה הנאצית, ולכן אין היא חייבת לפצות איש. האוסטרים מסתמכים על הצהרה שפרסמו בעלות הברית באוקטובר 1943, ובה הכירו באוסטריה כמדינה כבושה בניסיון שווא לעורר בה תנועת התנגדות לנאצים. עם זאת מצניעים האוסטרים משפט אחר מאותה הצהרה, המזכיר להם את אחריותם הנגזרת מעצם התייצבותם לצד גרמניה במלחמה. פורמלית אולי אכן נכבשה אוסטריה בידי גרמניה, אך הסיפוח - ה"אנשלוס" במרס 1938 - התקבל בהתלהבות רבה.

אחד הצעדים הראשונים שנקטו הגרמנים לאחר הסיפוח היה ארגון שוד רכושם של יהודי אוסטריה. כבר באפריל 1938 הוקמה "לשכת תנועת הרכוש" (Vermögensvekehrsstelle), אשר הופקדה על ה"אריזציה" של הרכוש היהודי, דהיינו: החרמתו, תוך מתן פיצויים זעומים (אם בכלל) לבעליו והעברתו לידי תושבים ארים, בעיקר לנאמני המפלגה הנאצית. אחד החוקרים הגדיר את התהליך כ"מסע שוד לטובת 'הלוחמים הוותיקים' (ותיקי המפלגה וראשוניה), לאחר מכן לטובת המפלגה ולבסוף גם לטובת המדינה". בסך הכול טיפלה הלשכה ב- 25,000 מקרי אריזציה וחיסלה כ- 80% מן העסקים שהיו בבעלות יהודית.

ב- 27 באפריל 1938 נדרשו יהודי אוסטריה להצהיר על רכושם, אם ערכו עלה על 5,000 מארק. למעשה, חויבו כל יהודי המדינה למלא הצהרות אלו. בשנת 1940 העריכו הגרמנים את שווי רכושם הפרטי (להבדיל מהרכוש הקהילתי) של יהודי אוסטריה ב- 1.5 מיליארד דולר בערכים נומינליים; בערכים ריאליים, מדובר על יותר מ- 15 מיליארד דולר. בשנת 1953 הוערך כל רכושם, בעת המשא ומתן על השבתו, ב- 10 מיליארד דולר, שהם כ- 50 מיליארד דולר בערכים ריאליים.

הטפסים כולם שמורים עד היום בארכיון הלאומי בווינה, בסדר מופתי ובמצב פיזי מעולה, והגישה אליהם חופשית. הגרמנים אף השאירו אחריהם כרטיסיות שבהן מרוכזים הנתונים וכן מפתח כללי לפי סוגי ההצהרות, ואף אלו השתמרו והם פתוחים לעיון. בסך הכול יש בארכיון הווינאי 1,568 קרטונים מלאים במסמכים. להצהרות הרכוש צורפו מאוחר יותר טפסים

נוספים, שעדכנו את הרשימות המקוריות. לרוב היו אלו דיווחים של המצהירים על מכירת רכוש - מתוך רצון או במסגרת ה"אריזציה". בחלק מן המקרים מיוחדים תיקים שלמים ועבי כרס להליך זה, כך שבמקרים אלו ודאי שהרכוש נגזל, וניתן לחשב במדויק את הנזק. עמדת אוסטריה הייתה ונתרה, כפי שכבר נאמר, שאין היא חייבת לפצות איש, שכן היא עצמה הייתה קורבן לתוקפנותה של גרמניה הנאצית. וכך אמר בסוף שנת 1995 לעיתון "גלובס" הרברט קולר, שהיה אז שגריר אוסטריה בישראל:

קיים הבדל גדול בין אוסטריה לבין גרמניה או מדינות כמו צרפת ונורווגיה, שם היו ממשלות ששיתפו פעולה עם הגרמנים. אך למרות שאיננו מכירים באשמה קולקטיבית, אנחנו מקבלים את האחריות על מעשיהם של אוסטרים רבים שהשתתפו בפשעים הנאציים, ומקווים שנוכל לסייע לקורבנות. אוסטריה החזירה את כל הרכוש הקהילתי לארגונים היהודיים. לאחר המלחמה גם הוקמה ועדה שטיפלה בתביעות הנוגעות לרכוש פרטי, ולדעתי, באופן כללי זה איננו נושא שעל סדר היום. מאז 1945 הועברו שבעה חוקים בנוגע להחזרת רכוש, ו-42,000 מקרים יושבו. מתוך עיקרון, קורבנות יהודיים קיבלו פיצוי נדיב יותר מאשר קורבנות אחרים, אם כי יכולים כמובן להיות מקרים שלא נפתרו, ודאי בשל קשיים טכניים. (פורסם ביום השואה, 16 באפריל 1996).

העמדה האוסטרית הרשמית לא רק שלא עמדה במבחן האמת ההיסטורית - היא גם עמדה ועומדת בניגוד להסכמים המפורשים שאוסטריה חתמה עליהם הן עם גרמניה והן עם בעלות הברית המנצחות. על פי ההסכם שנחתם בשנת 1955 בין אוסטריה לבין גרמניה קיבלה אוסטריה לבעלותה את הרכוש הגרמני שנותר על אדמתה, ובתמורה ויתרה על כל תביעותיה לפיצויים. משום כך סירבה גרמניה לשלם פיצוי כלשהו ליהודי אוסטריה ושלחה אותם לממשלת וינה, שקיבלה למעשה פיצוי גם עבורם - אך הניצולים לא קיבלו דבר בפועל. בשנת 1955 החזירו בעלות הברית לאוסטריה את עצמאותה. בסעיף 26 של ההסכם שנחתם ביניהן נדונו שני עניינים: הרכוש שנגזל מבעליו לאחר ה"אנשלוס" וחובתה לשלם פיצויים במקרים שבהם השבת הרכוש עצמו אינה אפשרית. כמו כן, התחייבה אוסטריה להעביר רכוש ללא יורשים של נפגעי הנאצים לארגונים העוסקים ברווחת הניצולים. בפועל, ניהלו האוסטרים מדיניות מכוונת של סחבת במגיעיהם עם הארגונים היהודיים, ועד היום לא עמדו בהתחייבויותיהם.

לזכותם של האוסטרים יש לומר, שהם החזירו את כל הרכוש הקהילתי לקהילה היהודית בווינה, ובמקרים שבהם נהרסו הבניינים ניתנו פיצויים. קהילת וינה מימשה בזמנה את רוב הרכוש בהנחה - שהתגלתה כמוטעית - שתוך שנים אחדות לא יהיו יהודים באוסטריה, ולכן

יש לנצל את הכסף כדי לעזור לניצולים לשקם את חייהם. כיום מנסה הקהילה להפוך את הרכוש שבידיה למקור הכנסה קבוע. גם הנדל"ן הוחזר לרוב הבעלים או היורשים, אם כי בחלק מן המקרים הם נדרשו לשלם למחזיקי הרכוש את הסכום ששילמו אלה כאשר קיבלו אותו במסגרת האריזציה.

לעומת זאת, לא נעשה כמעט דבר בתחום הפיצויים האישיים. המקור העיקרי לפיצויים אלו היה "קרן הסיוע לקורבנות" בסך 550 מיליון שילינג, שהוקמה בשנת 1956. קרן זו העניקה פיצויים חד-פעמיים נמוכים מאוד - הסכום הגבוה ביותר ששולם היה 30,000 שילינג. הקרן לא השלימה את מלאכתה, מפני שכספה אזל; יש המעריכים, שחלק מן הכסף שימש כתשלום לחיילים שנלחמו בשורות הוורמאכט, על חשבון קורבנות הרדיפות הנאציות.

בשנים האחרונות מורגש שינוי בהתמודדותם של שלטונות אוסטריה עם עברם, אך שינוי זה טרם תורגם למעשים של ממש בתחום הפיצויים לנרדפי הנאצים. ביוני 1995 אישר הפרלמנט האוסטרי הקצבה של 50 מיליון דולר לתשלום לניצולים (לאו דווקא יהודים) - 7,000 דולר לניצול - סכום נמוך בהרבה מזה ששילמה ומשלמת גרמניה. יוזמי החוק אמרו, כי בסיסו הוא בעיקרו מוסרי ולא חומרי.

ניהול הקרן הופקד בידי חנה לסינג, יהודייה צעירה ונמרצת. לסינג שמה את הדגש במהירות עבודתה של הקרן, משום שחלק גדול מן הניצולים הם בני 80, 90 ואפילו יותר מ-100. החוק קובע, שהזכות לפיצויים אינה ניתנת לירושה, ולכן יש למהר. הקרן מעסיקה צוות גדול של עובדים. עם תחילת עבודתה שלחו אלה מדי יום 500 שאלונים לניצולים בכל העולם; בראש ובראשונה נשלחו השאלונים לזקנים ולאחר מכן לצעירים. חודשים ספורים אחרי הקמתה, כבר שילמה הקרן פיצויים ל-250 הניצולים הראשונים. לפי הערכתה של לסינג, בקצב זה כל 23,000 הזכאים היו אמורים לקבל את התשלום עד סוף 1998. עד כה לא פורסם דוח מסכם על פעילות הקרן.

בין הרכוש העצום שנשדד מיהודי אוסטריה היו גם אוצרות תרבות ואמנות, ובהם מאות אלפי ספרים - הן מספריות ציבוריות והן מספריות פרטיות. לאחר המלחמה נעשו מאמצים ניכרים להחזיר את הספרים לבעליהם, או לפחות לקהילה היהודית באוסטריה ולבית הספרים הלאומי בירושלים. בתחילה נעשו מאמצים אלו במסגרת מבצע "אוצרות הגולה", שנוהל בידי פרופסור גרשום שלום ופרופ' חנה ארנדט. מאוחר יותר רוכזה העבודה בידי ד"ר שלמה שונמי, ספרן בכיר מבית הספרים הלאומי, ובידי פקידים ממשרדי הדתות והחופץ של ישראל. בתחילה לא נשאו המאמצים להשבת הספרים פרי - מייד נראה כיצד חולקו כ-200,000 ספרים, שרובם נשדדו מיהודי המדינה, בין ספריות ציבוריות שונות באוסטריה - מאוחר יותר הואילו האוסטרים להחזיר כמחצית מהם, והיתרה עודנה בידיהם עד עצם היום הזה.

ביוני 1950 יצא לווינה א"ג לונטהאל מטעם "ועד אוצרות הגולה", ובשובו מסר דין וחשבון חשוב במיוחד. הוא גילה כי לאחר המלחמה אותרו באוסטריה לא פחות מ-4,590 ארגזי

ענק, ובהם כ- 450,000 ספרים שרובם הובא לאוסטריה ממדינות אחרות שנכבשו בידי גרמניה. בירוריו של לוונטהאל העלו, כי רוב הספרים כבר הוחזרו באותה עת לצרפת, להולנד, לבלגיה, לברית המועצות, לפולין ולצ'כוסלובקיה. 400 ארגזים, ובהם כ- 30,000 ספרים, היו מאוחסנים בתנאים לקויים בעיר טנזנברג (כך במקור), ו- 200 ארגזים אוחסנו, בתנאים טובים יותר, במזיאון בעיר קלגנפורט והיו אמורים להישלח לוונייה. לוונטהאל אף פירט את תכולת הארגזים השונים ואת מקורם של הספרים: רובם נשדדו באוסטריה.

בהמשך דיווחו סיפר לוונטהאל לראשונה על ריכוז גדול של כ- 250,000 ספרים ללא יורשים שנמצאו בארמון ההופבורג בוונייה, משכנם של קיסרי אוסטריה. לוונטהאל הפעיל לחץ על מנכ"ל ספריית האוניברסיטה, ד"ר אלואיס יסינגר, והגיע למסקנה: רוב הספרים היו במקור בבעלות יהודית. לוונטהאל אף שיער, שמספר הספרים במרתפי הארמון יגיע ל- 400,000, כאשר יועברו לשם הספרים ללא יורשים שהוחזקו באותה עת בספרייה הלאומית הסמוכה.

משפט קצר בשולי דיווחו של לוונטהאל חשוב מאוד להבנת גורלם של ספרים אלו. לוונטהאל ציין, כי בסוף 1951 יפוג המועד להגשת תביעות בגין רכוש שנשדד בידי הנאצים, ובכלל זה הספרים. ד"ר אוטו גלייך, פקיד בכיר במשרד האוצר, אמר ללוונטהאל, כי נראה שהרכוש ללא יורשים יועבר לבעלות המדינה, שהרי זו "נגררה לתוך המלחמה". מירב המאמצים להשבת הספרים שנגזלו מיהודים בשנות המלחמה הופנו כעת לספרים אלה.

בנקודה זו הייתה הפסקה של כשנתיים בטיפול בספרים באוסטריה, והמסמכים הבאים הם מסתיו 1952. הפעם הייתה גם ממשלת ישראל מעורבת בנושא, ולוונייה יצאו ד"ר שונמי מבית הספרים הלאומי וד"ר יהודה בילאור ממשרד הדתות. שונמי שלח דין וחשבון ארוך על השליחות, שנמשכה כחודש וחצי, ועולה ממנו תמונה עגומה של חוסר נכונות אוסטרית לסייע אפילו במתן רשימות ומידע בסיסי על גורל הספרים. למרות זאת הצליחו שונמי ובילאור להגיע לכמה מסקנות חשובות מאוד. על פי העדויות שאספו, לא פחות מ- 120,000 ספרים, שנשדדו מספריות יהודיות בהולנד, נשמרו לאחר המלחמה בעיר קלגנפורט. ספרים אלה חולקו בין ספריות שונות באוסטריה.

בינואר 1955 גילה שונמי, שהמטמון גדול הרבה יותר- יותר מ- 200,000 ספרים יהודיים גזולים. שונמי חשף מסמך שכתב מנכ"ל ספריית האוניברסיטה, ד"ר אלואיס יסינגר, עוד בנובמבר 1951, ובו דיווח על חלוקת הספרים שרוכזו במרתפי ההופבורג. בסדר ובשיטתיות אופייניים פירט יסינגר את גורלם של הספרים, שהוא עצמו הודה שנה קודם לכן, שרובם היו בבעלות יהודית. בכל הסעיפים ניתן מידע בדבר מספר הספרים ומה נעשה בהם. תאריך כתיבת הדין וחשבון של יסינגר- נובמבר 1951- גם הוא חשוב מאוד. כפי שכבר נאמר, סוף 1951 היה המועד האחרון לתבוע החזרת רכוש גזול. האוסטרים לא חיכו עד לתום הזמן שהוקצב, והם החלו לחלק לעצמם את השלל.

בסך הכול נמסרו לספרייה הלאומית ולספריית האוניברסיטה כ- 128,000 פריטים, רובם המכריע ספרים "שאי אפשר להחזירם לבעליהם". באוסטריה של שנות ה- 50 הייתה רק קבוצה אחת של בעלים כאלו: יהודים. החלוקה נעשתה לפי נושאי הספרים. לאוניברסיטה נמסרו ספרים שעסקו, בין היתר, בהיסטוריה קדומה של גרמניה, במסחר, בכלכלה מדינית, במשפטים, בחוקי הכנסייה, במדעי המדינה, במדעי החברה, באמנות, באדריכלות, ב"שאלת הגזע", בבלשנות, בספרות גרמנית, בספרות אנגלית, במתימטיקה, במדעי הטבע, בכלכלה, בחינוך ובפילוסופיה. כמו כן נמסרו לאוניברסיטה ספרי נוער ו"ספרים אסורים". הספרייה הלאומית קיבלה 470 ספרי יהדות וכן ספרים בנושאים אלה: גיאוגרפיה, מלחמת העולם הראשונה, תרבות, קולוניאליזם, "אגודות חשאיות", מזרחנות, אמנות פלסטית, תיאטרון, מחול, מוסיקה ומדריכי טיולים. נוסף על כך, הועברו לספרייה הלאומית ולספריית האוניברסיטה כ- 4,500 ספרים מספריית הגסטאפו בווינה; סביר להניח שגם אלו היו ספרים שדודים.

ספרים אחרים הועברו, בין היתר, לספריית הפרלמנט, לספריית ראש הממשלה, למוזיאון האלברטינה בווינה, למכון להוראת הגרפיקה, לבתי ספר, לספרייה העירונית בעיר באדן, למפעל הספריות הקתולי ולמרכז ההשכלה הסוציאליסטי בווינה. בסך הכול מדובר על יותר מ- 186,000 ספרים. לעומת זאת, רק לגבי פחות מ- 10,000 ספרים נאמר, שאולי ניתן יהיה לזהות את בעליהם; הדין וחשבון של יסינגר אין בו ולו כלום על החזרות בפועל.

כמעט כל הספרים שהוחזקו במחסני טנזנברג הועברו אף הם לספריות בווינה. "מסירת הספרים נעשתה ברוח הוראות משרד החינוך", ציין יסינגר, והוסיף עוד משפט מקומם: "הספרים מהווים חלק מקבצים וכתבי עת שנמסרו בדרך כלל לספרייה של אוניברסיטת וינה, כדי שזו תוכל למלא בעזרתם את החסר אצלה עקב המלחמה". במלים אחרות: רכושם של הנרצחים פיצה את אוסטריה על הנזק שנגרם לה, בעת שרבים מתושבי המדינה סייעו לרוצחים.

גיליון של אותו מסמך היה נקודת המפנה בפעולותיו של שונמי באוסטריה. כעת הייתה בידי הוכחה ברורה, שווינה נטלה לעצמה את הספרים היהודיים, תוך הודאה מפורשת בנוגע לזהותם של בעליהם המקוריים. בשנת 1955 יצא לאוסטריה מנהל בית הספרים הלאומי דאז, ד"ר קורט וורמן, והגיע להסכם עם עמיתיו האוסטרים. העתק ההסכם לא השתמר בתיקי בית הספרים, ובמסמכים השונים מופיעות שתי גרסאות בנוגע לתוכנו. על פי אחת מהן, הובטח לוורמן, שבית הספרים יקבל 40% מכל הספרים; על פי השנייה, דובר על שלושה רבעים מן הספרים שהועברו לספרייה הלאומית בווינה ועל מחציתם של הספרים הנותרים.

גם פרטי יישום ההסכם אינם ניתנים כיום לשחזור מלא. באחד ממאמריו כתב שונמי, כי בסך הכול הגיעו לירושלים מווינה 80,000 ספרים. במאמר אחר מדווח שונמי על 30,000 ספרים

שכבר נשלחו ועוד 100,000 הממתינים למשלוח. תעודת משלוח אחת ששרדה מרמזת על העברתם של אותם 30,000 ספרים; אין תיעוד של משלוחים נוספים. עם זאת, מצירוף כל המסמכים נראה, כי בסופו של דבר הגיע מספרם של הספרים ל-80,000. אך גם אם אכן הגיעו לירושלים 80,000 ספרים, עדיין נותרו בידי האוסטרים כ-100,000 ספרים, שרובם המכריע היה שייך לקורבנות השואה.

סיפור אחר הנוגע לשוד חפצי התרבות של יהודי אוסטריה הוא קורותיו של "אוסף מאורבאך". מדובר בכ-8,000 יצירות אמנות, אשר היו חלק מאוצרות האמנות שנשדדו באוסטריה בידי הנאצים; רוב היצירות באו מבתיהם של יהודים אמידים. לקראת תום המלחמה הוסתרו במכרה מלח בעיירה אלטאוזזה שלייד זלצבורג אלפי יצירות אמנות שנשדדו באוסטריה, וכאן מצאו אותן הכוחות האמריקניים. צבא ארצות הברית פעל במרץ לאיתור הבעלים והשיב להם כ-10,000 יצירות. היצירות שבעליהן לא אותרו הועברו למזר מאורבאך שלייד וינה. היו אלו אלפי תמונות, פסלים, רהיטים, שטיחים, כלי נשק, מטבעות ועוד.

בהסכם שחתמה עם גרמניה בשנת 1955 התחייבה אוסטריה להשיב לבעליו, תוך 18 חודש, רכוש שנגזל בימי המלחמה. ואולם עברו לא פחות מ-14 שנה עד שאוסטריה חוקקה חוק, שקבע את זכותם המובנת מאליה של הבעלים או יורשיהם לקבל חזרה יצירות אמנות שדודות. ממשלת אוסטריה פרסמה בשנת 1969 רשימה ראשונה וחלקית בלבד של היצירות שבעליהן אינם ידועים, ואפשרה להגיש עד סוף 1972 בקשות להשבת הרכוש. ואולם הרשימה פורסמה רק בעיתון רשמי-למחצה, הנקרא באוסטריה עצמה בלבד; כמעט כל הניצולים והיורשים חיים מחוץ למדינה. 1,200 תביעות הוגשו; רק 71 נענו. יתר היצירות הועברו לידי ממשלת אוסטריה. היצירות המובחרות קיטטו את קירותיהם של משרדי ממשלה במדינה עצמה ושל שגרירויות אוסטריה ברחבי העולם.

המצב החל להשתנות רק כאשר נכנסה העיתונות לתמונה. "ארט ניוז", בטאון האמנות הנפוץ ביותר בארצות הברית, חשף את הפרשה בשנת 1984. בלחצם של הקונגרס היהודי העולמי וחברי קונגרס אמריקנים אפשרה אוסטריה בשנת 1985 להגיש תביעות במשך תשעה חודשים נוספים. הפעם כבר פורסמה הרשימה המלאה, הוגשו כ-3,000 תביעות, ו-350 פריטים הוחזרו ל-190 ניצולים ויורשים. היתרה נותרה בידי ממשלת אוסטריה.

בשנת 1994 חזר "ארט ניוז" לטפל בנושא, והאוסטרים הבינו סוף סוף שהם חייבים לפתור את הבעיה. ביולי 1996 החליט הפרלמנט להחזיר את 8,000 הפריטים שנותרו ב"אוסף מאורבאך" לאיגוד הקהילות היהודיות. הוחלט למכור את האוסף, ולתת 88% מן ההכנסות לקהילה היהודית, לשם סיוע לניצולי שואה. היתרה נועדה לארגונים אחרים של ניצולי הרדיפות הנאציות, משום שיצירות רבות מ"אוסף מאורבאך" נושאות אופי נוצרי מובהק ולכן סביר להניח בעליהם לא היו יהודים. חשוב לזכור, שהנאצים רדפו גם לא - יהודים, בעיקר על רקע פוליטי, וגם רכושם של אלו הוחרם.

המכירה, שהתקיימה בווינה באוקטובר 1996, נחלה הצלחה רבה. לפני המכירה העריכו מומחי כריסטי'ס, בית המכירות הפומביות שערך את המכירה ללא עמלה, כי היא תכניס 3.5 מיליוני דולרים בלבד, בשל רמתה האמנותית הנמוכה. בפועל הגיעו ההכנסות ל- 14.4 מיליון דולר - כנראה משום שהרוכשים, שידען שההכנסות מיועדות לצדקה, היו מוכנים לשלם הרבה יותר מערכם האמיתי של הפריטים. גזבר הקונגרס היהודי, רונלד לאודר, אשר עמד בראש הוועדה הציבורית שפיקחה על המכירה, רכש כ- 30 פריטים ותרם אותם למוזיאון האמנות של "יד ושם".

בתחילת 1998 הקים משרד החינוך והתרבות האוסטרי ועדה של נציגי המוזיאונים הגדולים במדינה לבחינת שאלת יצירות האמנות השדודות. הוועדה התכנסה לראשונה במרס 1998 לקביעת דרכי עבודתה, ועד עתה לא פורסמו פרטים נוספים על פעילותה.

באוקטובר 1998 הודיעה ממשלת אוסטריה על הקמתה של ועדה משותפת לה, לארגון היהודי העולמי להשבת רכוש (איל"ר) ולקהילה היהודית. הוועדה נתבקשה לבדוק את נושא הרכוש ואת שאלת השבתו. הרכב הוועדה טרם נקבע והמנדט שלה טרם נוסח, אך היא אמורה להתחיל בעבודתה בתחילת 1999. ייתכן וזוהי תחילת הדרך למילוי התחייבות בין - לאומית בת יותר מ- 40 שנה, והשבת חוב היסטורי ומוסרי בן יותר מ- 60 שנה כלפי יהודי אוסטריה.

מקור: בשביל הזיכרון, 31, 1999, ע"מ 36-42.